

Лю МАКОТ [Євген ЗАВАЛИНСЬКИЙ]

ПОЛЬЩА ЗАБОРОЛОМ КУЛЬТУРИ*

“Польща оборонцем західної культури перед півмісяцем”; “Польща здержує навалу сходу” – такі і подібні “певнікі” впоює в молоді школа, публіцистика, письменство й наука. Підлещування своїм амбіціям в поляків не нове; про свою цивілізаційну місію була переконана шляхта, що вибиралася на “кокошу”¹, а відтак на “гусячу” війну; у свою вартість свято вірив Пасек², що, шукаючи грошей, з такою втіхою розрізував мертвякам животи; це саме впровадив до літератури “Пасек XIX ст.”³ – татарин з походження – Сенкевич.

Отсі милозвучні для польського уха мельодії вигравала на наукових інструментах і наука. Історики донедавна боронили цих поглядів в численних⁴ розвідках; новіші (Колянковський³, Галецький⁴) не боронять вже цих тверджень, але заховують стриманість у цьому питанні. Проби розбити байочку про великі польські заслуги на Сході вийшли не від істориків, а від найбільше до того покликаних – сходознавців. Звичайно, громадянство за проби наукового ставлення справи накидалося на вчених з вереском і криком обурення. Сто літ тому Сенковського⁵, дуже ціненого професора російського університету, назвали “доморослі” вчені “ні археологом, ні вченим”, за те саме останніми часами накинулись на іншого сходознавця⁴ – Гурку⁶.

Не задумую боронити Гурки; він самий робить це дуже дотепно і – замашисто⁷. Важніше⁵ буде⁶ ствердити, що в цьому науковому спорі Польща присвоює собі чужі заслуги, згідно приписує собі неіснуючі.

Чи і як сповняла Корона своє післанництво можна прослідити, роздивляючи⁷ історію турецько-польських взаємин. Скажім відразу: розвій цих відносин був більше залежний від Туреччини, чим від Польщі. Не на Польщу, а на Туреччину була звернена увага світа в XIV ст. Європейці подивляли не чини⁸ Ягайли, а грізні бої «громоносного» Баєзида, що 1396 р. під Нікополем розбив, як же не пахучий цвіт європейського лицарства.

* В оригіналі назва підкреслена. Далі підкреслення автора.

** Далі закреслено: “Сенкевич”.

*** Слово дописано над закресленим “науці”.

⁴ Далі закреслено: “Гурку”.

⁵ Далі закреслено: “те, що”.

⁶ Дописано над рядком.

⁷ Далі закреслено: “в”.

⁸ Далі закреслено: “Володи”.

Польща й Туреччина мали з собою раз більше, раз менше спільного. В загальному можна відмітити в історії польсько-тур[ецьких] взаємин 3 епохи: 1) до 1497 р., до першої безпосередньої стрічі турків з поляками; 2) час “сусідського співжиття” до 1699 р.; 3) відсунення границь обох держав; одна закінчила своє існування розборами; те саме мало що не стрінуло й другої;* 4) від Світової війни. В 3 і 4 періоді співжиття чи взаємини польсько-тур[ецькі] обмежуються до “виміни культурних ціннощів” і незначних торговельних оборотів. Займемося тому тільки 1 і 2 періодом.

* * *

На переломі 13 й 14 ст. і Туреччина і Польща були розбиті на уділи. Малі турецькі князівства лучаються. В парі з внутрішньою консолідацією турки здобувають щораз то нові краї. Розклад і ослаблення балканських держав улегшили новому народові його завоювання. В кількох битвах паде сербська держава (бій на Косовому Полі 1389 р.); ще менше опору зуміла поставити Булгарія; в турецькі руки попадають грецькі міста, а султан здобув право чеканити монету зі своїм іменем в Царгороді.

Доля православних Європу не дуже зворушувала. Та турки стали загрожувати католицькій Мадярщині. Цісар Жигмонт Люксембурський не зумів зорганізувати відпору; 1396 р. хрестоносці потерпіли поразку під Нікополем. Королеві Володиславові Ягайлонському повелися деякі осягнення, та 1444 р. загинув під Варною. Мадярською поразкою скінчилася також битва на Косовому Полі 1448 р.

Тоді Рим зачинає організувати протитурецькі виправи, круціяти⁸. Як поставилася до них Польща? Турки думали про опанування** Італії, отже Польща не мала потреби перейматися їхніми успіхами. Не вдалося видобути з Польщі ні війська, ні грошей. На Польщу в Західній Європі перестають числити, а навіть зачинають її підозрівати о співпрацю з ісламом***.

Правда, бачимо кількох поляків в деяких битвах з турками, але були це хиба блудні лицарі середньовіччя. Навіть в битві під Варною, в якій згинув їх король, брала участь лише мала громадка поляків, що знайшлася в прибочній сторожі. Зате бачимо в битві під Грунвальдом з католицьким чином хрестоносців – в польському війську^{4*} відділи татарські.

Як ствердили польські вчені – Польща не розв’язала у своєму існуванні східного питання. Тільки Литва вміла собі порадити з татарами. Коли ж у злученій державі самостійна роля Литви впала – татари підпадають під вплив не польський, а турецький. Те саме діється з підданою Польщі – Молдавією. Турки, зачіплені Ольбрахтом (його акція не мала нічого спільного з круціятами), впадають до Галичини і ніким не здержані підходять до Львова (1497 р.). А криклива шляхта, замість боронити “кресового городу”, зі скарбами повтікала в ліси, де попала в турецький полон (турки потому жартували,

* Далі закреслено: “IV”.

** Дописано над рядком.

*** Далі закреслено “Що”.

4* Далі закреслено: “Т”.

Польща заборолом культури

що шляхтичі вийшли їх привітати з усім, що було в них найліпшого). Ще частійше заглядають в Галичину татари: «передмуря християнства» не вміло навіть* самого себе оборонити.

В першому періоді – діяльність Польщі не дає найменшої підстави признати Польщі ролю оборонця Західньої** Європи. Ролю цю виконує*** цілий цей час – Мадярщина.

* * *

В другому періоді, коли Туреччина зачала загрожувати вже безпосередньо, видавалося, що Польща врешті займе чинну поставу в турецьких справах. І справді: появляється велика скількість протитурецьких писаннів. Та на «посланнях» скінчилося;^{4*} до того ж авторами їх не поляки. І не поляки агітують за участю Корони в протитурецьких експедиціях, а чужинці, здебільша мрійники і фантасти (Цезаріні, Каллімах, Капістрано) та папські колектори данин. Даремно переконували вони, що Польщі призначена виїмкова роля на сході; на дармо представляли (незгідно з правдою), що^{5*} змагання Варненьчика символізують змагання цілого^{6*} польського народу. Вислід пропаганди був інший від замірів, і поляки не дали щоправда ні сотика більше, але зачинають вірити, що вони справді призначені до виконання важких і почесних завдань. З тої зміни настроїв не було користи Римові, ні Стамбулові шкоди. Марево турецької небезпеки ставляли королі шляхті перед очі лише тоді, коли треба було підвищити податки. Поза тим запал хрестоносний обмежився до підозрівання вірнопідданих королівських татарів о затроювання керниць і чарів та до палення їхніх осель. Передмуря постійно платило дань^{7*} татарам, а турки уважали Баторія за підданого. Самі шляхтичі твердили, що 1500 люда оборонило б полуднево-східні межі від татарви, та не змогли виставити навіть цієї малої залогі^{8*}. Битва під Цецорою з участю самих польських військ закінчилася смертю гетьмана: під Хотином вдалося здержати турецьку армію тільки завдяки козацькій допомочі^{9*}. А Собеський, король-лицар, що поспішив на відсіч Відневи – не мав навіть поняття про скількість турецьких чи татарських військ. І як же не ту говорити про свідому політику чи ролю передмуря. Бачимо, що і в другому періоді Польща не то, що не була заборолом культури перед півмісяцем, а сама ховалася за плечі сусідів: мадярів, молдаван, українців чи литовців. Міт передмуря, міт оборонця католицизму і західньої римської культури показався неправдивим. Гірко завважає один польський вчений⁹, що протягом

* Дописано над рядком.

** Далі закреслено: “культури”.

*** Далі закреслено: “в цілому”.

4* Далі закреслено: “а й”.

5* Далі закреслено: “участь життя і”.

6* Дописано над рядком.

7* Далі закреслено: “туркам”.

8* Далі закреслено: “учасно”.

9* Два останні слова переставлено місцями.

століть Польща була не передмурям, а жертвою* нападів і то не турків, а татарів.

І коли по 1699 р. Туреччина зачинала тратити сили – її упадку не використала Польща, а Росія. В Польщі залишився хиба спогад, що** вона колись боронила Захід перед Сходом. Можна б в те повірити тільки при великому накладі патріотичного сентименталізму. А цього посліднього в наших сусідів ніколи не було замало.

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 122: Просвіта. – Спр. 34. – Арк. 1–3. Автограф.

КОМЕНТАРІ

1. Мається на увазі “куряча” війна.

2. Йдеться про відомого шляхтича-мемуариста Яна Паска (1636–1701), автора спогадів, які вперше опубліковано 1836 р. Вони стали джерелом багатьох творів польських письменників XIX–XX ст.

3. Колянковський Людвік (1882–1956) – історик, політик, професор Віленського (1929–1936), Львівського (1936–1939), Лодзького (1945–1946) й Торунського (1946–1955) університетів. Досліджував історію Польщі та Литви періоду Ягеллонів. Йдеться про його праці: *Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*. – Warszawa, 1930. – Т. I: 1377–1499; *idem. Polska Jagiellonów*. – Lwów, 1936. Детальніше про нього див.: *Gieysztor A. Kolankowski Ludwik // Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967–1968. – Т. XIII. – S. 289–292.

4. Галецький Оскар (1891–1973) – історик, професор Варшавського університету (1919–1939), досліджував польсько-литовські взаємини до XVI ст., політичну історію середньовічної Польщі. Детальніше про нього див.: *Śródka A. Uczeni polscy XIX–XX stulecia*. – Warszawa, 1995. – Т. II: Н–Л. – S. 14–16; *Запкільняк Л. Оскар Галецький, його концепція Центрально-Східної Європи та українська історіографія // Кризь століття: Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя*. – Львів, 2012. – С. 617–630. Йдеться про його працю: *Halecki O. La Pologne et la question d’Orient de Casimir le Grand à Jean Sobieski // La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques*. – Varsovie, 1933. – Vol. I. – P. 431–443.

5. Йдеться про Юзефа Юліана Сенковського (1800–1858) – сходознавця, письменника, професора Петербурзького університету. Він опублікував турецькі джерела у перекладі на польську мову у двотомній збірці “*Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służących z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag*” (Варшава, 1824–1825) зі значними купюрами, помилками, часто змінюючи зміст документів, за що критикувався сучасниками. Детальніше див.: *Zawaliński E. Polska w kronikach tureckich XV i XVI w.* – Stryj, 1938. – S. 9; *Wołoszyński R. Sękowski Józef Julian // Polski Słownik Biograficzny*. – Warszawa; Kraków, 1995. – Т. XXXVI/3. – S. 422–425.

6. Гурка Ольгерд (1887–1955) – історик, сходознавець, публіцист, професор Львівського (1930–1939) та Варшавського університетів (1954–1955), ревізійніст

* Слово дописано над закресленим “тереном”.

** Далі закреслено: “була”.

Польща заборолом культури

усталених у польській історіографії висновків про історію Польщі XVI–XVII ст. Його праці про польсько-турецькі стосунки, особливо XVII ст., гостро критикувалися в польській історіографії 1930-х років. Детальніше див.: *Piawski K.* Górka Olgierd // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław; Kraków; Warszawa, 1959–1960. – Т. VIII. – S. 414–416; *Romek Z.* Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955). – Warszawa, 2007.

7. Свої погляди на польсько-турецькі стосунки О. Гурка виклав у таких працях, які, мабуть, мав на увазі Є. Завалинський: *Górka O.* Białogród i Kilja, a wyprawa r. 1497 = Bělograd (Akkerman) et Kilia et la compagne de 1497. – Warszawa, 1932; *idem.* Zagadnienia czarnomorskie w polityce polskiego średniowiecza. – Warszawa, 1932. – Cz. I: 1359–1450; *idem.* Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym wschodzie. – Warszawa, 1933; *idem.* “Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna. – Warszawa, 1934; *idem.* Liczebność Tatarów krymskich i ich wojsk. – Warszawa, 1936.

8. Йдеться про Хрестові походи.

9. Йдеться про О. Гурку.